

**МИХАЙЛО ЧАЙКОВСЬКИЙ: ІЗ ПАНИЧА – ПОВСТАНЕЦЬ,
РОМАНТИК – ІЗ СОЛДАТА**

*Стаття репрезентує життя, громадянську позицію та творчість
Михайла Чайківського.*

На перший погляд життя Михайла Чайковського дуже схоже на долі багатьох представників Великої Еміграції. Однак подібним є лише початок – молоді літа на Волині. Далі Михайло обирає власний шлях: дивний та страшний у своєму завершенні. Старий чоловік сам вкоротить собі життя, хоч смерті залишилося чекати не так довго. Його доля – це казус – "casus Чайковського", в якому вдалося з'єднати неможливе. У ньому самому поєдналися дві культури: козацька і польська, східна і західна. Через усе життя пронесе митець і любов до свого краю: "кохав його безтямно, але якимось дивним чином – як вершник любить коня, якого однак готовий вбити, якщо той не донесе до мети" [1: 196].

Вирішальну роль у творчій долі зіграло оточення молодого поляка і життєвий казус вилився в літературну творчість. Чайковський попадає під безпосередній вплив особистості Богдана Залеського. "Український бард оспівує козаччину мальовничою, поетичною, кольорово-вбраною, що гарцює на вогняних конях" [2: 97]. Співоча поезія Залеського, основана на українських народних піснях і мотивах, западає в душу молодому паничеві та розростається там так сильно, що за якийсь час готова вилитися власною літературною творчістю. Такий момент настає: Михайло був на прийомі в заможного француза, який перебуваючи на Волині познайомився з родиною Чайковських. Видавець журналу "Le Reformateur", присутній на цьому ж прийомі, захопився розповідями поляка і почав вмовляти його зайнятися літературою: "Лише прошу писати так як говорите і Вам вдасться заробити!".

Молодий Чайковський наслухався про свій талант оповідача і сам повірив у те, що може писати. Він прийшов додому й "уклав собі в голову план оповідання про козака Міхеньку. Сівши за столом не зрушив з місця поки не закінчив розповіді" [2: 100]. Через день твір було опубліковано і молодий автор отримав цікаву пропозицію від видавця. Це був дуже скрутний період перебування в Парижі, тому літературна кар'єра видалася дуже привабливою і дебютант без вагань згодився на співпрацю. Він став журналістом і літератором. Обставини призвели до того, що почав писати не рідною йому мовою, а французькою хоч це і була бердичівська французька.

© Цьолик Наталя, 2007

Чайковський стає працівником "Reformateur", співпрацює із закордонним відділом "Constitutionnel", пише звіти про кримінальні процеси для "Les Tribunaux", у "Revue du Nord" друкує статті про впливи народних традицій і пісень на польську літературу.

У Парижі письменник стає відомий як козак, тісно пов'язаний зі своєю батьківщиною. "Він був таким же українцем, як Міцкевич був литовцем. Ця його Україна – від Глембоцьких і Брюховецьких – була чимось невід'ємним від Польщі. Та для французів слово "козак" мало смак екзотики" [2: 103]. На конгресі у 1835 році, де розглядалися останні досягнення Європейської культури в галузі історично-природничих наук і мистецтва, Чайковський бере участь як "un cosaque". До уваги слухачів подає свою теорію про вплив козацької поезії на північних слов'ян, у якій стверджує, що козаки мали власну народну поезію, в той час, коли навіть Польща – "мати козацького люду" – наслідувала зарубіжну літературу. Це ще раз свідчить про всепоглинаюче захоплення Михайла українською народною культурою.

Сумно і тяжко було козакові на чужині, адже Паризькі вулиці зовсім не були схожі на рідний Бердичів. У цьому чужому оточенні почав згадувати свій край. Уже був досвід використання пера для передачі своїх думок, але для повного полегшення треба було вилити їх рідною мовою. Чайковський розумів, що козаки своєю міццю нищили ворога, а поезія для нього була тією силою, яка була по струнах душі. Тому, аби наповнити душі своїх товаришів, молодий поляк закохався в писання, поки не було можливості напряму подолати ворога. Ідеї, образи, події шукає в своїй пам'яті та в доступних у Парижі джерелах. Вивчає історію козацтва, битви, мотиви, згадує сільського байкаря – діда Левка, що давно спочиває в могилі на українській землі. У 1833 році як результат творчих пошуків з'явилися "Козацькі повісті". "Літери рукопису видавалися схожими на каракулі козацьких нагайок. Українська справність і свобода виступали навіть у зовнішній формі" [2: 103]. Ця робота органічно єдналася з проголошеними на конгресі ідеями Чайковського – тут оспівуються лицарські традиції козацтва і польської шляхти. Крім того, автор добре усвідомлював факт, що тема України для прозаїка є незвіданою та новою. Йому вдалося перетворити народні перекази на художню прозу. Книга складалася з восьми творів та пояснень. Різноманітність інформаційного матеріалу викликала потребу в широких та детальних додатках, де тлумачаться вжиті в текстах регіоналізми, джерела викладених тем, фольклорні та топографічні реалії. Це дало можливість зберегти цілісність викладу матеріалу і разом з тим пояснити українські особливості. Основною функцією написаного було проголошення польсько-козацького союзу, скерованого проти Росії.

Серед усіх оповідань "Сватання запорожця", "Могила" є найбільш близькі до народних традицій. Перший твір застерігає дівчат від сватання за запорожця, адже справжній козак хоч як кохає дівчину ніколи не замінить спис та шаблю на плуг і рало. На тлі нещасливої долі Марусі та Остапа читач пізнає деталі реального життя, звичаї, одяг, танці, навіть те – з якого дерева має бути труна. Згідно до давнього звичаю Маруся длубає пальцем глину, та на знак згоди вручає сватам рушники. Згадує автор і про вірного коня, який після смерті Остапа залишився на могилі "і жодна сила не була в стані його відігнати, поки одного дня не знайшли його без душі на могилі" [3; 14].

"Могила" – це літературна версія народного переказу про могилу під Гальчинцем. Автор не сам створює сюжет, а реконструює місцевий автентичний матеріал та композиційно обрамлює твір. Читаємо про мстиву Сукуриху і її трьох гожих дочок, що закохалися в Козака, Ляха і Татарина, Про їх складні долі розповідає старий Левко – реальна постать про яку пише Чайковський у своїй автобіографії. За типовими фантастичними вимислами народу простежується тогочасна політична метафора. В людській пам'яті автор знаходить близькі йому ідеї примирення козаків, ляхів і татар.

"Костел в Грузинцях" є тематично пов'язаний із повстанням Богдана Хмельницького. Це драматична історія життя шляхтичів та козаків: шляхта змальовується іронічно, навіть сатиричне, а до козаків автор ставиться з виразною симпатією. Як і більшість історій цей сюжет закінчується трагічно – Сосенка загинув під Берестечком і його донька вже може вийти заміж за козацького полковника Богуна. Дівчина зі своїх страшних снів розуміє, що батько і брати загинули від руки її коханого, та все ж погоджується на весілля. Під час вінчання вдарив грім і затряслися стіни костелу – молодята гинуть. Мине багато років, на місті костелу буде болото, та люди пам'ятатимуть ці події. Ця історія в "Козацьких повістях" є остання з найбільш наближених до українського фольклору. Наступні розповіді про героїв-запорозців писані у вигляді літературної версії подання.

Три оповідання – "Виправа на Царгород", "Скалозуб у замку Семи Веж" та "Орлик і Орленко" – відтворюють ідеальний образ козацького світу та татарський орієнт. Важливим є фінал "Виправи на Царгород" – конфлікт вичерпано, а козаки і татари разом боронитимуть свої землі від ворожих сусідів. Чайковський уже зіткнувся зі сходом, хоч знав його в той час лише з літератури. Козаки в автора відважні і героїчні, а люди сходу тяжкі, ліниві і повільні. Звичайно, що це не справжнє обличчя сходу, а лише стереотипне сприйняття європейцями східної культури, романтичні уявлення про його багатства. Дуже романтичні "Козацькі повісті" робили козаків народними героями та були дебютом завзятого

козака, котрий увірвався в еміграційну літературу. "Письменник ... має чуття і знає природу, а козацтво і Польщу любить над усе" [2: 112].

Не дивлячись на велике захоплення співаною поезією Богдана Залеського, в "Козацьких повістях" Михайла Чайковського вже простежуються народні мотиви балад, характерні Міцкевичу, з тією лише різницею, що "литовський регіоналізм замінений на український регіоналізм" [4: 60]. Письменник уже Міцкевича, а не Залеського вважає винуватцем великих змін у польській літературі. Свій другий великий твір Чайковський написав саме під впливом Адама Міцкевича. Саме він вказував Чайковському на те, що не слід марнувати свій талант на писання оповідань французькою. "Я послухав його поради і, не дивлячись на зайнятість, написав протягом трьох місяців повість "Вернигора" " [2: 114]. Тема була близька авторам, адже Міцкевич в кінці 1836 року написав драму "Барські конфедерати". В обох творах зображено Барську Конфедерацію, Коліївщину – та сама епоха, той самий рік.

В основі "Вернигори" лежить польсько-український конфлікт, хоч це суперечило переконанням Чайковського. Твір має агітаційне призначення, а автор висловлює свої ідеї вустами Вернигори. Це освічений чоловік, хоч і селянського походження, знає східні мови, в минулому мав справу з політикою і дипломатією. Майбутнє Польщі зображує в двох своїх пророцтвах – виразно антиросійських, антимонархічних. Підвалинами повісті є Вернигора, Коліївщина і Барська Конфедерація. У творі помітно як автор ніби роздвоюється - то він шляхтич, то він козак, і кожен із них має свою правду. Усі події відбуваються на тлі російської загрози, тому постає потреба в польсько-козацькому перемир'ї. Чайковський висував ідею збройного союзу "синів однієї матері", відродження кращих часів козацтва і польської шляхти аби виправити помилки минулого, припущені егоїстичними магнатами прикордоння. Твір мав показати емігрантам причину втрати незалежності, проаналізувати помилки предків і стати дороговказом майбутнього. Криваві епізоди різанини і страт об'єктивно відтворюють події 1768 року. Гайдамакам протиставляються козаки: селяни є бездумною масою, якою керують запродавці, а запорожці – свідомі члени своєї спільноти. Повість популяризувала легенду про Вернигору, який пророкував незалежність Польщі, а разом з тим волю для всіх слов'янських народів. Згодом самого Чайковського називатимуть Вернигорою. "Є тут Чайковський, Вернигора, справжній вершник ... стосовно козацтва єдиний дослідник, глибокий, проникливий, живий історик, сміливий козацький романтик, а серцем усім і усіма думками щирий польський шляхтич"[4: 54]. Справдилися передбачення видавців – "Козацькі повісті" сподобалися читачам, а "Вернигору" взагалі розхапали. Автор мав рідкісний дар тримати

увагу читача до самого кінця твору: авантюра, загадковість були присутні до останньої сторінки. Так козаку вдалося здобути читачів в еміграції та на Батьківщині.

Натхненником для написання третьої відомої книги став теж поет, цього разу російський. Чайковський цікавився російськими виданнями, зокрема "Библиотекой для чтения". Саме там вперше він читає оповідання Олександра Пушкіна про Кірджалі – балканського розбійника. Сюжет був захоплюючий і Пушкін збирався створити про сина болгарки та поляка велику поему. Чайковський знайшов ідею для чудового авантюрного твору в стилі Вальтера Скотта, а частини оповідання Пушкіна подає в примітках. Ім'я Кірджалі було добре відоме в наддунайських краях, його вчинки залишилися в пам'яті мешканців цієї частини землі. Чайковський вказує на те, що жодна з подій повісті не є його вимислом: "все що розповів є правдою, основою на оповідах людей, котрі знали Кірджалі і тонкощі його життя" [5: 187]. Олександр Пушкін перебуваючи в Бессарабії в 1821 році, бачив Кірджалі та із спогадів про це написав матеріали для "Библиотеки для чтения". Таке життя як у Кірджалі, в Європі могло бути лише за лицарських часів, а сьогодні подібне можна знайти або в південних слов'ян, або в Кавказьких горах. "В крові слов'ян є якийсь елемент, що спонукає їх до гонитви за дивними пригодами, цей елемент найчисельніший в південних слов'ян" [5: 188]. Орієнтальні мотиви присутні вже в перших творах Чайковського, але лише в Кірджалі автор повністю занурився в мусульмансько-слов'янський світ. Східний колорит найбільше черпав із творів Міцкевича, зокрема "Кримських сонетів". Чайковський сприймав цей світ як козацтво – з притаманною дикістю, нестриманістю в почуттях і діях, фантастичністю. "З очей Кірджалі дивиться скоріше вбивця ніж охоронець свободи і віри в Христа" він "іменем віри та свободи і серце, і руку гартує до злочину" [6: 552]. Ці негативні риси не є вродженими – це лише результат багатовікової турецької неволі. Історія про молодого бунтівника закінчується трагічно, як і попередні твори, в яких гинули козаки та їх кохані, так і не пізнавши щастя сімейного життя. Кірджалі вбито, а душа Сари Міхаелі полетіла до неба. Книга складається з двох частин і доповнена багатьма увагами про українські та мусульманські традиції, звички, обов'язки, релігійні та побутові особливості. Згодом, коли Чайковський сам глибоко влився в орієнт, був дуже незадоволений своїм "Кірджалі". Вважав, що відтворив мусульманський світ надто чорним, а ті, хто писав раніше про схід, показали його в фальшивому світлі. Через двадцять років після першого видання "Кірджалі" автор пише, що "схід був мені відомий з описів письменників, більша частина яких зовсім тут не була. Писалося про Туреччину, про мусульман,

про християн цієї великої держави так, як раніше писалося про драконів, велетнів, злих духів" [5: УП]. Свого часу цей твір став справжнім бестселером та вираженням "слов'янського, міфу" Чайковського. Далі книги сипалися одна за одною: "Українки", "Степан Чарнецький", "Гетьман України", а читачі охоче читали твори "козака-письменника".

У перший період своєї творчості Чайковський здобув найбільшої популярності. Він видав найцінніший і найоб'ємніший матеріал своїх спостережень із молодості. Всі спогади, пейзажі, кольори, українські образи дуже сильно вкарбувалися в пам'ять. З роками життєвий досвід, нові країни, спостереження затерли, знебарвили минуле, замість того, щоб внести в творчість щось свіже, щойно звідане та вивести її на новий шлях. Україна і все пов'язане з нею потужно ввійшло в думки і ніщо нове крізь враження молодості пробитися вже не могло.

Якби література для Чайковського стала головною справою життя – то хтозна, можливо він став би великим творцем повісті, адже мав для цього багато можливостей.

Список використаних джерел та літератури

1. Czachowski K. Między romantyzmem a realizmem. – Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1967. – S. 187-199.
2. Chudzikowska J. Dziwne życie Sadyka Paszy. – Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1987. – 570 s.
3. Kwapiszewski M. Debiut "kozackiego romanisty". // Pamiętnik Literacki. - XIX. - 1978. - Z. 2. - S.3-33.
4. Kijas J. Michał Czajkowski pod urokiem Mickiewicza. – Krakow: Uniwersytet Jagielloński, 1959. – 166 s.
5. Czajkowski M. Kirdżali. – Lipsk: Drukiem F.A. Brockhause, 1862. – 212 s.
6. Skowronek J. Losy Polaków w XIX - XX w. - Warszawa: Państwowe wydawnictwo Naukowe, 1987.- S.549-575.

***Ciolyk Natalia. Mychajło Czajkowski: z panicza – powstaniec,
romantyk – z żołnierza.***

W artykule przedstawiono życie, stan społeczny i twórczość Mychajła Czajkowskiego.

***Tsyolyk Natalia. Mykhailo Tchaikovsky: out of a Young Master into a
Insurgent, Romantic out of a Soldier.***

The article presents the life, civic attitude and works of Mykhailo Tchaikovsky.